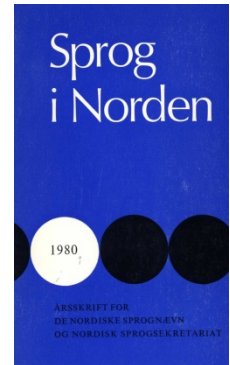

Sprog i Norden

Titel: Allmänspråk – vad är det?
Forfatter: Esko Koivusalo
Kilde: Sprog i Norden, 1980, s. 106-115
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Dansk Sprognævn

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

● Allmänspråk — vad är det?

Av *Esko Koivusalo*

En av de centrala uppgifterna i vården av det stabiliserade skriftspråket är att studera hur denna för alla språkbrukare gemensamma språkform fyller sin uppgift, hur den fungerar inom samhällets olika sektorer. Det primära problemet inom finsk språkvård är inte längre hur skriftspråkets kodifierade normer skall fås i allmänt bruk. Modersmålsundervisningen i skolorna — åtminstone i det gamla läroverket — har skött denna uppgift berömligt. I det offentliga skriftspråket förekommer det inte många språkfel om man jämför med allt det som dagligen produceras utan störningar i enlighet med språkliga regler och rekommendationer. Det som frågan gäller är om man med detta allmänt brukade språkssystem i praktiken kan förmedla all den information som behövs för att vårt samhälle skall fungera och individen komma till rätta.

Visst finns det problem. Samhällsplanerarna och tidvis hela förvaltningen kritiserar ofta i allmänhetens spalter för att använda ett svärbegripligt krångelspråk. Läkarna påstås tala latin till sina patienter. Domstolsbesluten är svåra att förstå. Pensionären förstår inte utan hjälp de stadganden som reglerar hans pension.

Då samhället finansierar språkvården väntar det sig naturligtvis att vården sätts in där behoven och problemen är som störst. Så har Forskningscentralen för de inhemska språken uppfattat sin uppgift. Dess språkbyråer har bl.a. med hjälp av kursverksamhet försökt göra språkbruket inom den offentliga förvaltningen mera begripligt. Samma mål har den statskommitté som hösten 1979 tillsattes för att komma med förslag till åtgärder genom vilka myndigheternas språkbruk skulle kunna göras mera begripligt.

För att man med hjälp av utbildning skall kunna påverka språkbruket måste problemen först tydligt kunna påvisas. Om språkbruket på något område är svärbegripligt, måste det i något avseende ha fjärmats från den språkform som allmänt förstås i språkgemenskapen. Det är svårt att tala om dessa drag om man inte först på ett lättfattligt sätt kan definiera vad som är en "allmänt förståelig språkform".

Benämningen på denna allmänt förståeliga språkform är *allmänspråk*. Men hur har ordet allmänspråk (fi. *yleiskieli*) använts i Finland? I det följande granskar jag begreppsdefinitioner hos några framstående finska språkforskare.

Jag börjar med Setäläs klassiska artikel "Oikeakielisyydestä suomen kielen käytäntöön katsoen" (Om språkriktighet med hänsyn till finskt språkbruk, 1921). I den artikeln är *skriftspråk* och *allmänspråk* synonyma begrepp. Setälä använder rentav formuleringen "en person som talar skrift- eller allmänspråk". Ytterligare en passus i Setäläs artikel är värd att återges:

"Eftersom syftet med allmänspråket är att det skall sprida bildning i alla folklager, bör det med tanke på demokratiseringen av bildningen ses som en fördel att man kan tala om t.ex. *kannattavaisuus* (lönsamhet) i stället för om *rentabiliteetti*, om *kirjallisuus* i stället för om *litteratuuri*, om *kansallisuus* i stället för om *natsionaliteetti*, om *isänmaallisuus* (fosterländskhet) i stället för om *patriotismi*." (s. 139).

Nykysuomen sanakirja (den nufinska ordboken) är inne på samma linje som Setälä: allmänspråket är "den språkform som används av den bildade klassen, ofta =skriftspråk". Definitionen är inte helt tillfredsställande. En välutbildad varukonsulent kan mycket väl både i sitt arbete och hemma tala en "bättre" finska än en helsingforsisk vetenskapsman som i sitt arbete är starkt influerad av den anglo-amerikanska vetenskapstraditionen. Begreppet "den bildade klassen" är i dagens samhälle så diffust att man inte med dess hjälp kan hänvisa till någon tydligt urskiljbar språkform.

Matti Sadeniemi (1964 s. 16) definierar skriftspråket som ett skrivet allmänspråk, det språk som används i böcker och tidningar med riksomfattande spridning och som utgör ett

neutralt uttrycksmedel för folk som talar olika dialekter, alltså ungefär det som i svensk terminologi brukar kallas riksspråk. Sadeniemi ansluter sig i stort sett till Setäläs synpunkt:

”Detta språk är inte endast ett språk man skriver, det är också ett för olika dialekttalande gemensamt språk, det språk som används vid offentliga uppträdanden, i undervisningen och i radion, ett allmänspråk. Dialekterna är lokala, allmänspråket är riksomfattande.”

I sin installationsföreläsning ”Nykysuomen kahdet kasvot” (nufinskans två ansikten, 1966 s. 164) använde Terho Itkonen ordet *allmänspråk* i samma betydelse som Setälä och Sadeniemi. Nufinskan, som under de senaste hundra åren varit stadd i snabb utveckling, var i motsats till den gamla skriftspråksfinskan eller ”bokfinskan” enligt Itkonen ”ett finskt allmänspråk, en språkform som både skrevs och utan svårighet också talades och som förstods överallt inom det finska språkområdet”.

Gemensamt för dessa definitioner är att termerna *kirjakieli* ’skriftspråk’ och *yleiskieli* ’allmänspråk’ i första hand har samma betydelse som svenskans *riksspråk* eller *standardspråk* och alltså ses främst som en motsats till dialekterna. I första hand framhålls formens allmängiltighet, med andra ord att det är fråga om ett till uttal och form kodifierat språk som befinner sig över dialekterna. Därutöver framgår det emellertid att det allmängiltiga gäller även ordförrådet: med allmänspråkets hjälp sprids bildning till alla folklager (Setälä), allmänspråket är massmediernas språk (Sadeniemi) och ett språk som förstås överallt (Terho Itkonen). I denna betydelse har ordet använts även inom juridiken (jfr t.ex. Aho 1968 s. 205—206). Betydelsen motsvarar då även den svenska termen *allmänspråk* (i motsats till *fackspråken*).

Yleiskieli/allmänspråket skulle alltså enligt detta vara ett till formen kodifierat språk vars ordförråd är allmänt känt inom språkgemenskapen. Men i så fall kan termen *allmänspråk* inte vara liktydig med *skriftspråk*. Allt det som skrivs eller talas i enlighet med skriftspråkets normer är nämligen inte allmänt begripligt. En lekman förstår inte en facktext på klanderfritt skriftspråk, t.ex. en specialartikel i en medicinsk

facktidsskrift. Ändå kan han förstå själva sakinnehållet, om det förklaras för honom med andra ord.

Osmo Ikola (1972 s. 18—19) menar också att endast en del av skriftspråket kan betraktas som allmänspråk. Normalprosan i t.ex. kunskapslitteraturen och tidningsledningarna är enligt Ikola allmänspråk. De individuella dragen har här inskränkts till ett minimum. Till skriftspråket, men inte till allmänspråket, räknar Ikola "skönlitteraturens heterogena språk". Skriftspråk betyder uppenbarligen för honom det samma som skrivet språk. På denna punkt avviker Ikola från Setälä, Sadeniemi och Terho Itkonen.

Enligt gällande finskt språkbruk är *kirjakieli* 'skriftspråk' ett i grammatiken kodifierat språk, som också har en muntlig form. I skönlitteraturen följer vissa texter reglerna för skriftspråket medan andra, t.ex. ofta dialoger, är skrivna på slang, dialekt eller informellt vardagsspråk.

Ändå anser jag att Icolas definition på *allmänspråk* dels är för vid, eftersom den inrymmer hela facklitteraturen, och dels är för snäv, om det i dagstidningarna bara är ledarna med ett ofta ganska kanslistilspräglad språk som skall representera allmänspråket.

Alla är uppenbarligen eniga om att det som man kallar allmänspråk bör följa reglerna för skriftspråket. Ett annat kriterium är att ordförrådet bör omfatta bara allmänt gångbara och kända ord. Vad som är allmänt gångbart och känt kan visserligen inte exakt definieras, men det är uppenbart att journalisterna rätt bra lyckas hålla sig till ett sådant ordförråd som språkgemenskapens medlemmar oberoende av ålder, yrke och social ställning kan förstå. Detta ordförråd hänför sig till det vardagliga och nödvändiga hos människan (boende, föda, trafik, utkomst), till hälsa och sjukdom, till de gemensamma samhällsliga skyldigheterna och rättigheterna, till idrott, hobby och turism osv. Det är uppenbart att utformningen av detta ordförråd är en fortlöpan process i vilken framför allt den aktiva delen av befolkningen tar del.

Allmänspråket bygger till stor del på s.k. folktaxonomier (se Koski 1978 s. 117 f.), dvs. ett allmänt vetande som analyserats enligt traditionell uppfattning. Den delen av ordförrådet till-

ägnar man sig genom att observera ordets betydelseinnehåll samtidigt som man lär sig uttrycket, varav följer att en hel del olika individuella konnotationer ofta är knutna till ordens betydelse. Allmänspråket innehåller vidare ord som hänför sig till klassificeringar och definitioner i stadganden och bestämmelser. En del uttryck baserar sig på vetenskaplig klassifikation, och sådana ord lär man sig använda i skolan och i annan utbildning. Utgående från omfattningen av det för alla gemensamma ordförrådet bestäms sedan sfären för vad man med hjälp av allmänspråket kan behandla på ett någorlunda exakt sätt.

Som kriterium på skrivet allmänspråk räcker emellertid inte bara att formen följer skriftspråkets regler och ordförrådet är allmänt känt. När man producerar en text kan man välja mellan ett flertal olika menings- och satsstrukturer som är olika svåra att tolka. Om man skriver i enlighet med traditionella juridiska formuleringsmodeller kan man åstadkomma en för lekmannen obegriplig text även om man bara använder kända ord. I så fall är det inte längre fråga om ett "allmänt begripligt språk". Jag anser därför att det finns ytterligare en förutsättning för att man skall kunna tala om skrivet allmänspråk, nämligen att menings- och satsstrukturen inte är för komplicerad.

Det är svårt att ge en hållbar definition på enkelhet. Bäst kunde man kanske karakterisera den egenskapen liksom ordförrådets begriplighet med statistiska medel. Menings- och satsstrukturer kan likaväl som ord rangordnas enligt frekvens. Uppenbart är att ju vanligare mönster man använder då man författar en text, desto lättfattligare blir den.

Som stöd för språkvårdsarbetet skulle en grundlig utredning av meningsbyggnadstypernas frekvens i olika stilarter behövas. På Finska språkbyrån har man gjort preliminära studier av meningsbyggnaden i tidningsspråk och författningsspråk. De fyra vanligaste meningsbyggnadstyperna i tidnings- och tidsskriftsmaterialet omfattade 1) en huvudsats, 2) två huvudsatser, 3) huvudsats + *att*-sats samt 4) huvudsats + *som*-sats. Enligt dessa modeller har 60—70 % av samplets meningar byggts upp. I författningstexterna var de fyra vanligaste typerna helt

andra och återkom i bara 30—40 % av meningarna. I tidningsmaterialet omfattade bara 15—20 % av meningarna tre eller flera satsers, medan författningstexterna till nästan 50 % bestod av sådana meningar. Informationsteoretikerna har pekat på sambandet mellan satsernas och meningarnas längd och deras begriplighet (ex. Wiio 1969).

Med beräkningar av det här slaget borde meningsbyggnaden i texter som riktar sig till tidningarnas och tidskrifternas läsekrets utredas. Om man därefter på ett betryggande sätt kunde utreda att dessa texter verkligen förstås av läsare från olika yrkes-, ålders- och socialgrupper, skulle "det enkla språket" från meningsbyggnadssynpunkt kunna definieras på ett för språkvården tillfredsställande sätt. Man kan naturligtvis fråga sig hur det kommer sig att de som skriver i tidningarna kan skriva ett strukturellt så enkelt språk.

I bakgrunden finns så vitt jag kan förstå den allmänna uppmaningen i flera stilhandböcker att skriva som man talar. Ändå har inte alla modeller för enkelt språk tagits ur talspråket. Meningarna i lättläst tidningsspråk har sällan fler än tre satsers och i medeltal är de inte närmelsevis så långa som meningarna i textproven med utskrifter av tal. De enskilda satserna i enkel text följer däremot till sin konstruktion i rätt hög grad mönstren från talspråket.

En definition på skrivet allmänspråk, som kunde tjäna praktiska syften och är förenlig med gällande språkbruk är följande:

Allmänspråket är en för språkgemenskapens olika ålders- och yrkesgrupper gemensam språkform, som

- har skriftspråksform
- använder ett allmänt känt ordförråd
- har enkel menings- och satsbyggnad

Enligt den definitionen förstås med allmänspråk den språkform som har den största begripligheten i språkgemenskapen. I bästa fall kan man genom att använda den samtidigt kommunicera med alla språkbrukare.

Om man granskar de olika språkformerna såsom normsystem, kommer man fram till andra begreppsdistinktioner. När Ulf Teleman (1979 s. 30—34) studerar språkformer med

hänsyn till vilka normer som råder i samhällets olika kommunikationssfärer, kommer han till att den väsentliga skiljelinjen går mellan *privatspråk* och *offentligt språk*. Telemans begrepp *offentligt språk* är vidare än ovan givna definition av allmänspråket: det offentliga språket är enligt Telemans "ett språk på vilket samhälleligt vetande om natur och teknik skrivs ut, språket som den kulturella eliten använder för att formulera de för samhällets fortbestånd nödvändiga myterna, religionerna, poesierna" (s. 32). Setäläs sätt att definiera allmänspråket var rätt lika.

Här räknas fackspråkets vokabulär till det offentliga språket. Till allmänspråket räknas däremot bara den del av fackspråkens uttryck som har kommit i allmänt bruk inom språkgemenskapen. Ofta förlorar dessutom fackspråkets termer sin exakta innebörd, när de införlivas med hela språkgemenskapens aktiva ordförråd. Å andra sidan är Telemans privatspråk i mitt tycke till största delen att uppfatta såsom allmänspråk i ett samhälle där barnen omhändertas av den organiserade barnomsorgen under sina första levnadsår och där teve och fritidssysselsättningar effektivt sprider allmänspråkets kod och vokabulär.

Så kan man ju fråga sig om denna definition på allmänspråket skall uppfattas som en karakteristik av gällande språkbruk eller vara ett förslag till mål för språkbrukarna att sträva till. Då Finska språknämnden behandlade min artikel om allmänspråket 1979 var det främst det tredje kriteriet i definitionen som väckte diskussion. Meningsbyggnaden har inte berörts i tidigare definitioner, förmodligen för att språkvården huvudsakligen har intresserat sig för kodifiering av uttal, form och vokabulär. Men t.ex. Bertil Molde betonar (1974 s. 15—21) att det är problemen i dagligt språkbruk språkvården skall behandla. Största delen av det inflytelserika och socialt betydelsefulla språkbruket realiserar i skriven text. Om således problemen inom förvaltningsspråket utgörs just av svårbegriplighet är det väsentligt att språkvården fäster uppmärksamhet vid de skrivna texterna som samhällsfunktionen producerar och studerar deras sats- och meningsstruktur.

Problemen med förvaltningsspråket har under de senaste

åren fått större aktualitet närmast kanske för att den sociala lagstiftningen har ökat så kraftigt och medborgarna därför i allt högre grad har blivit tvungna att läsa texter producerade av förvaltningen. Samtidigt har hela förvaltningsmaskineriet blivit mera omfattande. All slags planering har ökat, vilket tydligt har förorsakat nya kommunikationsproblem. Då antalet tjänstemän ökar kommer det att finnas allt fler som författar, sänder och tar emot skriftlig information. Språkets byråkratisering har blivit ett problem.

Det krav på demokratisering som styr samhällsutvecklingen av i dag gäller också samhällsinformationen. Läget är inte tillfredsställande om det "officiella" språk som samhället producerar hela tiden ger medborgarna tolkningsproblem.

Med tanke på språkvården vore det viktigt att få till stånd forskning rörande gränserna för allmänspråket och detta språks strukturella egenskaper. En bra ordbok över nuspråket är ett viktigt arbetsredskap då det gäller att göra allmänspråket mera enhetligt och funktionsdugligt. En sådan ordbok är under arbete på Finska språkbyrån vid Forskningscentralen för de inhemska språken. Men därutöver behövs det forskning i förvaltningsspråk och juridiskt språk. Vi hoppas att den tillämpade textlingvistikens börjar intressera sig för detta problemkomplex.

Jag konstaterade tidigare att det ofta är enbart den invecklade meningsstrukturen som gör det traditionella kanslispråket eller juristspråket så svårbegripligt. Juristerna i Finland har själva uppmärksammat detta i olika sammanhang. I Lainlaatijan opas (handbok för författare av lagtext, 1970 s. 5—7) uppmanas lagberedarna att i författningstexterna undvika sådana långa och komplicerade meningar som tidigare favoriserades. Eino Örlund har i ett föredrag om hur förvaltningsbesluten skall skrivas (1976 s. 10) uttryckt saken så här:

"Till sin språkdräkt skall besluten så långt som möjligt följa den vanliga värdade normalprosan. Invecklade och svårbegripliga konstruktioner, t.ex. komplicerade satsmotsvarigheter, satsflätor eller flera parallella satser i samma mening, bör undvikas."

Liknande anvisningar har getts också i andra sammanhang,

bl.a. i samband med kurser anordnade av Juristförbundets utbildningscentral. Det råder numera en allmän strävan inom förvaltningen och rättsväsendet och i lagstiftningsarbetet att följa dessa anvisningar. Och även om de eftersträlvade strukturegenskaperna hos texterna inte uttalat har kallats allmänspråkliga drag (jfr dock Örlunds "normalspråk"), ligger det bakom denna tendens en uppfattning om att förvaltnings- och juristspråket i fråga om vissa strukturdrag alltför mycket har specialiserats och fjärmats från det allmänna språkbruket. Målet är därför att göra dessa språkformer mera lika detta allmänna och allmänt begripliga språkbruk.

Litteratur

- Aho, Matti L. 1968. Varallisuusoukeudellisen oikeustoimen tulkin-nasta. Lakimiesyhdistyksen julkaisuja. B-sarja n:o 138. Porvoo.
- Ikola, Osmo. 1972. Kirjakieli ja puhekieli, yleiskieli ja murre. — Sananjalka 14.
- Itkonen, Terho. 1966. Nykysuomen kahdet kasvot. — Suomalainen Suomi n:o 3/1966.
- 1972. Kielenhuoltomme tehtävistä. — Vir. 76, s. 278—297, 371—387.
- Koivusalo, Esko. 1979. Mitä on yleiskieli ja miten se muuttuu. — Elävää suomea. Yleisradion kieliopas. Red. Seppo Kahila. Jyväskylä.
- Koski, Mauno. 1978. Oliotarkoitteisten substantiivien semantiikkaa. — Rakenteita. Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi 6.2.1978. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Turku.
- Lainlaatijan opas. Justitieministeriet 1970.
- Molde, Bertil. 1974. Språkvården och språket. — Språkvårdsstudier. En antologi redigerad av Bertil Molde. Svenska språknämnden, Stockholm.
- Sadeniemi, Matti. 1970. Puhekieli ja kirjakieli. — Kansan kieli omin omaisuutemme. Kalevalaseura, Helsingfors.
- Saukkonen, Pauli. 1970. Puhekielen luonteesta. — Kielikello 3.
- Setälä, E. N. 1921. Oikeakielisyydestä suomen kielen käytäntöön katsoen. — Kielentutkimus ja oikeakielisyyss. Tieteellisiä lastuja I, Helsingfors.
- Teleman, Ulf. 1979. Språkrätt. Om skolans språknormer och samhällets, Lund.
- Valtioneuvoston esittelijän asema ja tehtävät. Statens tryckericentral 1975.

- Wiio, Osmo A. 1969. Lehtikieli ja ymmärrettävyys. — Joukkotiedotus ja yleisö, redigerad av Kaarle Nordenstreng, Tapiola.
- Örlund, Eino. 1976. Hallintopäätöksen kirjoittamisesta ja perustelemisesta lääninhallituksen ja -oikeuksien kannalta. Föredrag 8.9.1976. Manuskript på Juristförbundets utbildningscentral.